

Anders Lundkvist

Demokrati¹

Demokrati har tre nødvendige elementer: flertalsstyre, politisk frihed og politisk lighed. Det er politisk lighed, der er fundamentalbegrebet, fordi de to andre bestemmelser kan udledes heraf. Hverken flertalsstyre eller politisk frihed indbefatter derimod de to andre bestemmelser. I forhold til socialisme, liberalisme og demokrati betyder et demokratibegreb med afsæt i politisk lighed en mulig forening af socialisme og proceduralt demokrati.

Hvad er demokrati? Jeg vil hævde, at der i moderne sprogbrug er en minimal fællesnævner bestående af tre elementer. For det første *flertalsstyre*, dvs. hvis den politiske magt ligger hos et mindretal (for eksempel de rige), foreligger der ikke demokrati. For det andet *politisk frihed*, dvs. hvis der ikke er almen stemmeret, og hvis udøvelsen af denne ret ikke kan ske frit (således, at der er ytringsfrihed og fravær af tvang til at stemme på en bestemt måde), er der ikke demokrati. For det tredje *politisk lighed*, dvs. én stemme til hver. Hvis nogle befolkningskategoriers stemme (for eksempel professorers) tæller mere end andres, er der heller ikke demokrati. Hvis blot én af de tre betingelser ikke er opfyldt, vil få anvende betegnelsen "demokrati", selv om Hal Koch (1945) nedtoner det første element, altså flertalsstyret.

Uenigheden ligger snarere på to andre punkter: 1) Hvad er "politik", dvs. hvad er demokratiets domæne? Liberale vil være tilbøjelige til at minimere dette domæne, dels ved at ekskludere økonomiske beslutninger, dels ved at give en bred definition af nogle ukrænkelige menneskerettigheder. Socialister, derimod, vil udvide politikens domæne, eftersom de traditionelt betragter økonomien som politisk og mennesket som socialt; et større område er derfor en potentiel genstand for demokratisk regulering. I Lundkvist (upubliceret afhandling) argumenterer jeg netop for at applicere den demokratiske procedure på økonomiske beslutninger (produktion og distribution). Disse spørgsmål lader jeg stort set ligge i denne artikel, dvs. "politik" ses som en *black box*.

2) Hvordan forholder de tre elementer sig til hinanden? Den blotte opremsning af demokratiets egenskaber giver ikke megen indsigt. Fra Aristoteles og et godt stykke ind i 1800-tallet betød demokrati styre ved det fattige flertal, dvs. det første element er klart dominerende, og i dette "proletariske demokrati" er sikring af mindretallets politiske frihed og lighed underordnet (jf. ostrakismen i det antikke Athen).

I "liberalt demokrati" er politisk frihed det helt centrale, mens de to andre elementer er mindre vigtige. Således ville Stuart Mill vægte de forskellige befolkningsgruppers stemmer (for eksempel én stemme til de ufaglærte arbejdere og tre eller fire til arbejdsledere og *manufacturers*) med det formål at undgå, at én klasse – det være sig arbejderne eller de dannede – dominerede de andre (Mill, 1861: 274, 283ff.); her er der hverken politisk lighed eller flertalsstyre. I

Anders Lundkvist

Demokrati¹

Demokrati har tre nødvendige elementer: flertalsstyre, politisk frihed og politisk lighed. Det er politisk lighed, der er fundamentalbegrebet, fordi de to andre bestemmelser kan udledes heraf. Hverken flertalsstyre eller politisk frihed indbefatter derimod de to andre bestemmelser. I forhold til socialisme, liberalisme og demokrati betyder et demokratibegreb med afsæt i politisk lighed en mulig forening af socialisme og proceduralt demokrati.

Hvad er demokrati? Jeg vil hævde, at der i moderne sprogbrug er en minimal fællesnævner bestående af tre elementer. For det første *flertalsstyre*, dvs. hvis den politiske magt ligger hos et mindretal (for eksempel de rige), foreligger der ikke demokrati. For det andet *politisk frihed*, dvs. hvis der ikke er almen stemmeret, og hvis udøvelsen af denne ret ikke kan ske frit (således, at der er ytringsfrihed og fravær af tvang til at stemme på en bestemt måde), er der ikke demokrati. For det tredje *politisk lighed*, dvs. én stemme til hver. Hvis nogle befolkningskategoriers stemme (for eksempel professorers) tæller mere end andres, er der heller ikke demokrati. Hvis blot én af de tre betingelser ikke er opfyldt, vil få anvende betegnelsen "demokrati", selv om Hal Koch (1945) nedtoner det første element, altså flertalsstyret.

Uenigheden ligger snarere på to andre punkter: 1) Hvad er "politik", dvs. hvad er demokratiets domæne? Liberale vil være tilbøjelige til at minimere dette domæne, dels ved at ekskludere økonomiske beslutninger, dels ved at give en bred definition af nogle ukrænkelige menneskerettigheder. Socialister, derimod, vil udvide politikens domæne, eftersom de traditionelt betragter økonomien som politisk og mennesket som socialt; et større område er derfor en potentiel genstand for demokratisk regulering. I Lundkvist (upubliceret afhandling) argumenterer jeg netop for at applicere den demokratiske procedure på økonomiske beslutninger (produktion og distribution). Disse spørgsmål lader jeg stort set ligge i denne artikel, dvs. "politik" ses som en *black box*.

2) Hvordan forholder de tre elementer sig til hinanden? Den blotte opremsning af demokratiets egenskaber giver ikke megen indsigt. Fra Aristoteles og et godt stykke ind i 1800-tallet betød demokrati styre ved det fattige flertal, dvs. det første element er klart dominerende, og i dette "proletariske demokrati" er sikring af mindretallets politiske frihed og lighed underordnet (jf. ostrakismen i det antikke Athen).

I "liberalt demokrati" er politisk frihed det helt centrale, mens de to andre elementer er mindre vigtige. Således ville Stuart Mill vægte de forskellige befolkningsgruppers stemmer (for eksempel én stemme til de ufaglærte arbejdere og tre eller fire til arbejdsledere og *manufacturers*) med det formål at undgå, at én klasse – det være sig arbejderne eller de dannede – dominerede de andre (Mill, 1861: 274, 283ff.); her er der hverken politisk lighed eller flertalsstyre. I

vore dage har Hayek og Buchanan argumenteret for forskellige begrænsninger i flertallets ret til at bestemme (jf. Lundkvist, 1999).

Hovedsigtet med denne artikel er at afklare forholdet mellem de tre elementer. Jeg vil argumentere for, at demokratiets *fundamentalbestemmelse* er politisk lighed og altså *ikke* hverken flertalsprincippet eller politisk frihed. Jeg har et negativt og et positivt argument herfor. Først fremlægger jeg det negative argument. Jeg søger at vise, at et politisk system, hvor flertallet hersker, kan tænkes, uden at der samtidig er politisk lighed og frihed, hvorfor det ikke er demokrati. Flertalsprincippet er en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for demokrati. Det samme gælder et system med politisk frihed: heller ikke det indbefatter de to andre bestemmelser.

Dernæst følger det positive argument, idet jeg viser, at man ud fra politisk lighed kan slutte til flertalsprincippet og politisk frihed, hvorfor politisk lighed både er den nødvendige og tilstrækkelige betingelse for demokrati. Alle tre bestemmelser er nødvendige for demokrati, men de er ikke lige fundamentale. Man kan også udtrykke sammenhængen på den måde, at politisk lighed er demokratiets *særtræk*, dvs. det, der adskiller demokrati fra et hvilket som helst andet politisk system. Derimod kan politisk frihed og flertalsprincippet også optræde i andre systemer, nemlig henholdsvis i et liberalt system ("oplyst mindretalsstyre") og et "proletarisk system" (hvor flertallet hersker, men uden politisk frihed for mindretallet).

På grundlag af det således udviklede demokratibegreb undersøger jeg i næste afsnit dels hvilke typer af frihed og lighed, der er indbefattet i demokratiet, dels hvordan liberalismens frihedsbegreb forholder sig til demokratiet. I hele denne analyse betragter jeg demokratiet som en bestemt beslutningsproces, karakteriseret ved et sæt af juridiske regler. Demokrati er styre *ved* folket, snarere end styre *for* folket. Om den "folkelige" procedure leder til beslutninger, der er i folkets interesse, eller som virkeliggør en eller anden almeninteresse, er et sociologisk spørgsmål, som en logisk analyse ikke kan udtale sig om; det samme gælder de reale forudsætninger for en velfungerende demokratisk procedure. Dette sidste spørgsmål diskuteres dog kort, inden jeg går over til konklusionen.

Alternativet til "proceduralt demokrati" kan kaldes "intentionelt demokrati". Her legitimeres proceduren ud fra dens resultat eller intention og ikke omvendt. Standardeksemplet er Rousseau, hvor kriteriet for, om det politiske system er godt eller skidt, er, om det virkeliggør Almenviljen, der udtrykkeligt er bestemt uafhængigt af proceduren. Opfattelsen findes også i den klassiske liberalismes "beskyttelsesdemokrati", hvor systemet er godt, hvis det beskytter individerne mod statstyranni.

Det gælder imidlertid om at renske demokratiet for alle ikke-essentielle bestemmelser, så vi står tilbage med de nøgne eksistensbetingelser. Senere kan demokratibegrebet konkretiseres, men kun ved i starten at holde sig til disse eksistensbetingelser kan man gøre sig håb om at forstå demokratiet som en prioriteret struktur, dvs. en struktur, hvor noget er vigtigere end andet. Endnu vigtigere: Hvis man i starten inkluderer elementer, der ikke er karakteristiske for demokrati som sådan, men kun for en særlig type demokrati (for eksempel re-

præsentation), kan man ikke vide, om analysen gælder ethvert demokratisk system. Ønsket om at studere den demokratiske beslutningsproces som sådan indebærer videre, at jeg ser bort fra den komplikation, der opstår, når der er et hierarki af processer, hvor der først vedtages en forfatning, der fastlægger de nærmere regler for lovgivningen, og dernæst en bestemt lov. Ej heller kommer jeg ind på, hvordan beslutningerne effektueres (regeringen) og håndhæves (domstolene). Uanset, hvor vigtige disse temaer er, er de sekundære i forhold til, hvordan beslutningerne træffes. Analysen er kort sagt meget abstrakt, hvilket især vil fremgå af afsnittet om demokrati som politisk lighed.

En demokratisk analyse af flertalsstyre og politisk frihed

Både flertalsstyre og politisk frihed er nødvendige bestemmelser ved demokrati, men de kan også tænkes i et andet politisk system; derfor indbefatter de to bestemmelser ikke demokrati. Det vil jeg søge at vise i dette afsnit.

Flertalsstyre

Hal Koch (1945) kritiserede flertalsstyre og mente, at det – i bedste fald – er perifert for demokratiet. Ifølge ham var det en nødvendig bestemmelse ved demokratiet, at flertallet tager hensyn til mindretallets opfattelse ved at give indrømmelser og gå på kompromis; det er ”udemokratisk”, hvis flertallet blot gennemtrumfer sine interesser og meninger. Ross kritiserer Koch, men mener alligevel, at kompromisset er ”demokratiets væsen” (Ross, 1946: 146).

Jeg finder, at dette er en helt anden problemstilling, som intet har at gøre med demokrati som sådan; det ville for eksempel indebære, at det engelske toparti-system, hvor det nærmest er oppositionens pligt at gå imod regeringen, ikke er demokratisk. Kochs ideer afspejler en harmonisk samfundsopfattelse, hvor demokratiets kerne er diskussionen snarere end kampen, ”ordet” snarere end ”sværdet”, og her ses afstemningen som en variation af ”sværdet”. Efter endt diskussion er en flertalsafgørelse ifølge Koch på sin plads, men gør man afstemningen til det centrale, tvinges man ”med indre nødvendighed” over i den konsekvens, at flertallet altid har ret, hvilket er en ”uhyrlighed”, fordi det indebærer, at for eksempel jødeforfølgelse er ”ret”, hvis flertallet er antisemitisk (Koch, 1945: 21).

Når Koch kan slutte fra flertalsafgørelse til ideen om, at ”flertallet altid har ret”, beror det formentlig på, at han ser demokratiet som en metode til at tilnærme sig ”det rette” (Koch, 1945: 25), nemlig en løsning der ”tager billigt hensyn til helheden” (1945: 20, se også 23f.). Dette er intentionelt demokrati af den idealistiske type. I det perspektiv er samtale og afstemning fundamentalt konkurrerende metoder til at nå ”det rette”, og da flertallet kan tage fejl, er samtale en sikrere metode.

Denne tolkning af Koch harmonerer med, at han afviser skellet mellem ”retten” og moralen (1945: 79). Ret er fundamentalt sædvaneret, og som sådan er moralen indskrevet i den. Nedenfor argumenterer jeg modsætningsvist, at loven – flertalsafgørelsen – hverken er ”rigtig” eller ”god”, hvorfor det ikke er en normativ modsigelse, at flertallet i dag vedtager x og om ét år ikke-x (det ville det være, hvis ”flertallet altid har ret”).

Man kan være enig eller uenig i Kochs idealistiske samfundsopfattelse,² men den bliver undertrykkende, når den identificeres med "demokrati", fordi mennesker med en modsat opfattelse – for eksempel marxister – dermed stemples som ikke-demokrater: det bliver illegitimt at kæmpe kompromisløst for en bestemt ide eller interesse (jf. socialdemokraterne før 1914, da de afviste "ministersocialisme"). Jeg vil mene, at ubetinget flertalsstyre og dermed flertallets formelle og moralske ret til at sætte sin vilje igennem er en nødvendig bestemmelse ved demokratiet.

Men flertalsstyre er ikke en *tilstrækkelig* betingelse for demokrati. Mindretallet skal kunne komme til orde (og det gør det i Kochs berømte sogneråd), men det er tænkeligt, at flertallet forbyder dette, ja fratager mindretallet enhver stemmeret. Et sådant "proletarisk demokrati" (eller "proletarisk diktatur"!) optræder gerne i revolutionære situationer, hvor flertallet griber magten fra mindretallet. Mindretalsbeskyttelse står da ikke på dagsordenen, tværtimod. I et sådant system er der ikke politisk frihed for mindretallet (det er uden stemmeret og ytringsfrihed), hvori tillige ligger, at der ikke er politisk lighed. Flertalsstyre indbefatter ikke de to andre bestemmelser.

Der er en principiel vanskelighed i et sådant styre. Det er måske åbenbart for alle parter, at det er et lille mindretal, der undertrykkes, men hvordan kan man konstatere det, når det ikke tæller med, og dets antal derfor ikke optælles? Hvis mindretallet er objektivt bestemt (for eksempel "de rige"), kan dets størrelse observeres, men hvis det er karakteriseret gennem særlige meninger, kan størrelsen ikke bestemmes, da disse meninger ikke udtrykkes. Der bliver en principiel usikkerhed om, hvorvidt styret *er* et flertalsstyre.

Politisk frihed

Umiddelbart er personlig frihed og flertalsstyre uforenelige størrelser, for jo større autonomi, der gives den enkelte, desto mindre kan flertallet bestemme. Alf Ross mener, at frihed er demokratiets fundamentalbegreb, mens lighed er mere perifert: "Medens demokratiets forbindelse til frihedsideen i dens forskellige forgreninger er klar og entydig, stiller forholdet sig helt anderledes med hensyn til lighedsideen. ... vi kan ikke i lighedsideen finde noget nyt argument til støtte for demokratiet ud over, hvad der ligger i frihedsideen" (Ross, 1946: 155f., 162).

Det mener jeg er uholdbart. Ross har ret i, at demokrati ikke indbefatter *økonomisk* lighed. Det må følge af den procedurale demokratiopfattelse, som også Ross tilslutter sig. Hvis demokratiet bestemmes intentionelt på den måde, at flertallet er bundet til at sikre økonomisk lighed, er ikke-egalitære værdier stemplet som illegitime. Det er i strid med politisk frihed til at arbejde for et hvilket som helst ideal. Demokrati og materiel lighed er logisk urelaterede størrelser. Men Ross mener videre, at heller ikke *politisk* lighed, forstået som lige retlig eller formel politisk indflydelse, er "noget for demokratiet særegent" (Ross, 1946: 158).

Hans to argumenter herfor er imidlertid ugyldige. For det første gør han opmærksom på, at folketingsmedlemmer og ministre har større indflydelse – både faktisk og retligt – end almindelige vælgere. Det er naturligvis rigtigt. Men denne ekstra indflydelse er afledt eller sekundær i forhold til vælgerne, som har udpeget

politikere, og som ved valget kan afsætte dem. Politikernes ekstra-magt kan derfor ikke sidestilles med vælgernes magt. Kompetencen beror hos vælgerne og kun dem. Den faktiske politiske ulighed er relevant i en mere empirisk orienteret demokrati-analyse, men ikke for Ross' (og min) formelle tilgang.

For det andet skriver han, at også "de mange, der uden politiske rettigheder af nogen art er underkastede et autoritært styre, er ligestillede" (Ross, 1946: 158). I et diktatur er der også politisk lighed, fordi alle har præcis samme indflydelse, nemlig nul. Dette argument for, at politisk lighed er foreneligt med ikke-demokratiske systemer – og for at frihed er demokratiets særtræk – ses ofte i litteraturen, men det overser at diktatoren har mere – meget mere – magt end de andre, hvorfor der ikke er politisk lighed.

Lad os dernæst se på de positive argumenter for, at frihed skulle være demokratiets særtræk. *Politisk frihed* er bestemt som retten til at stemme og til at ytre sig politisk. Jeg kan stemme pacifistisk og samtidig følge de love som det militaristiske flertal vedtager. Politisk frihed er således forenelig med flertalsstyre. Som netop vist gør manglen på politisk frihed i realiteten proletarisk flertalsstyre udemokratisk. Men politisk frihed er også foreneligt med et ikke-demokratisk system, for alles stemmeret indebærer ikke lige politisk indflydelse. Hvis nogens stemmer vejer tungere end andres, har alle politisk frihed, men der er ikke politisk lighed. Det bliver muligt, at mindretallet får den politiske magt. Denne mulighed er udfoldet i Stuart Mills politiske filosofi, hvor nogle grupper har flere stemmer end andre, og hos Buchanan (1986: 246), der er tilhænger af *almen*, men ikke nødvendigvis *lige* valgret.

Ross mener som nævnt, at frihed er demokratiets fundamentalbegreb. Herved forstår han politisk frihed, især ytringsfrihed, idet han erkender, at der i demokrati ikke ligger nogen garanti for personlig frihed forstået som handlefrihed (Ross, 1946: 136, 150). Han giver en mængde gode argumenter for, at demokrati forudsætter åndsfrihed, og at åndsfrihed forudsætter retssikkerhed, men ingen for, at dette skulle være demokratiets særtræk. Det engelske "oplyste oligarki" i det meste af det 19. århundrede illustrerer, at åndsfrihed kan trives i andre systemer. Det nærmeste, jeg har kunnet finde, er denne betragtning:

"Når man sædvanligvis taler om *politisk frihed*, tænker man herved i første række netop på frihed som *autonomi*. Denne kan, som vi har set, kun i begrænset mål tilskrives den enkelte [jf. begrænsningen i handlefriheden]. Derimod kan man uden forbehold tilskrive folket som helhed politisk frihed, i samme omfang som det styrer sig selv, dvs. lever under det demokratiske flertalsprincip" (Ross, 1946: 135; samme tanke findes hos Harrison, 1993: 162).

Hertil er der vel kun at sige, at demokrati ganske rigtigt er identisk med autonomi og politisk frihed, når disse begreber defineres som identisk med folkestyre.

Demokrati som politisk lighed

For at fastholde analysens abstrakte karakter er det hensigtsmæssigt at referere til et lille modelsamfund med kun fem medlemmer. Jeg låner her fra økonomisk modeltænkning, hvor de interessante træk isoleres ved at "sætte alt andet lige".

I dette samfund er det tænkeligt, at de tre berøver de to sidste enhver indflydelse, og det er tænkeligt, at én har fem stemmer, mens de øvrige har én. I det første tilfælde har man flertalsstyre, i det sidste politisk frihed, men i ingen af tilfældene demokrati.

Men hvis de alle har samme indflydelse (én stemme), har man nødvendigvis demokrati, fordi flertalsstyre og politisk frihed følger. Det vil jeg søge at vise nedenfor. Det afgørende er her det teoretiske ræsonnement, men subsidiært vil jeg bede læseren lede efter et politisk system i fortid eller nutid, hvor der er lige politisk indflydelse, men ikke flertalsstyre og politisk frihed. Jeg tror, at eftersøgningen bliver forgæves.

Flertalsstyre

Vi skal altså forestille os et lille politisk system med fem medlemmer, der hver har én stemme i politiske sager. Der stemmes om forslag x; A, B og C stemmer for, D og E imod. Hvis stemmerne talte med forskellig vægt, kunne vi ikke vide, om x eller ikke-x fik flertal, men da vi har politisk lighed, må x være vedtaget med tre stemmer mod to. Flertallet på tre har fået sin vilje; *politisk lighed indbefatter flertalsstyre*. Derfor kan vi nu indskrænke demokratiets nødvendige bestemmelser til to: Politisk lighed og politisk frihed.

Politisk frihed

Da alle fem i vort lille politiske system har stemmeret, har de alle politisk frihed. Det kunne tænkes, at for eksempel B nok har stemmeret, men at de andre på en eller anden måde forhindrer hende i at stemme, som hun ønsker. I dette tilfælde har hun imidlertid mindre politisk indflydelse end de fire andre; selv om også hun har én stemme, har den mindre vægt eller kraft end de andres. Hun stemmer med et handicap. Men det betyder, at en sådan begrænsning i den politiske frihed er i strid med politisk lighed.

Da *politisk lighed* således *indbefatter politisk frihed*, kan vi indskrænke demokratiets nødvendige bestemmelser til én: Politisk lighed. Imidlertid kan det argumenteres, at denne lighed kan *lede* til en ophævelse af politisk frihed. Det kunne nemlig tænkes, at det forslag, der stemmes om (x), har som indhold, at D og E fratages deres stemmeret. Forslaget vedtages med tre stemmer mod to (D's og E's stemmer). Via en demokratisk procedure er et system med politisk lighed, politisk frihed og flertalsstyre forvandlet til et system uden politisk frihed. Mindretallet af D og E finder, at de er uden politiske rettigheder.

Dette problem vedrører imidlertid ikke specielt forholdet mellem politisk lighed og frihed (at politisk lighed kan resultere i en likvidering af politisk frihed). Det nævnte forslag ophæver også den politiske lighed (D og E har nu mindre indflydelse end de tre andre), og hvis forslaget var, at A og B i fremtiden skal have to stemmer hver, ville flertalsstyret formentlig falde bort. Problemet er altså det generelle: at demokratiet kan tænkes at ophæve sig selv ved at fratage nogen stemmeretten eller på anden måde.

Faktisk er der flere eksempler på, at et demokrati har nedlagt sig selv. I en kort periode under den Peloponnesiske Krig overdrog det atheniensiske demo-

krati magten til et oligarki, og overgangen fra Weimar-republikken til Hitler-styret er vel også et eksempel. Omvendt er det også sket, at en diktator har dikteret indførelse af demokrati. Problemet opstår, fordi beslutningsprocessens genstand er en anden – modsat – beslutningsproces, så det opstår ikke i denne artikel, hvor jeg analyserer den demokratiske beslutningsproces rent: Jeg ser kun på én proces, hvilket udelukker, at der stemmes om en anden.

Jeg mener nu i grundtræk at have vist, at politisk lighed indbefatter flertalsstyre og politisk frihed. Politisk lighed er demokratiets fundamentalbegreb. På denne baggrund vil jeg gå over til at betragte den politiske frihed og den politiske lighed: hvad omfatter disse begreber, og hvad omfatter de ikke?

Demokrati, frihed og lighed

Demokratiske bestemmelser af frihed og lighed

I et demokrati gælder det, at menneskene som beslutningstagere er frie og lige, men som genstand for beslutningen ufrie og ulige. Det er i strid med demokratiet, hvis samfundet begrænser vælgerens suverænitet og diskriminerer mellem vælgerne, men det er også i strid med demokratiet, hvis samfundsmedlemmerne nægter at bøje sig for flertalsbeslutningerne, selv om disse som regel begrænser deres handlefrihed og stiller nogle bedre end andre. Først ser jeg på de positive bestemmelser af politisk frihed og lighed, dernæst på de negative bestemmelser (begrænsninger) af frihed og lighed, som følger af flertalsstyret.

Politisk frihed og lighed handler om det demokratiske subjekt, altså mennesket som vælger. Som sådan er vi ikke asociale individer, der står uden for samfundet og kræver vor ret af dette, men sociale mennesker, der deltager i den fælles beslutningsproces om indretningen af det politiske samfund. Vælgeren er social med samme nødvendighed som deltageren i en boksekamp er bokser. Som vist i Lundkvist (1999) er Downs inkonsistent, når han antager, at demokratiets subjekt er selvisk. Retten til at stemme på lige fod med andre er kernen, men det kan indvendes, at denne ret bliver tom, hvis den enkelte kun kan ytre sin mening i stemmeboksen. Vælgeren bør generelt have ret til at ytre sig om politik, deltage i den politiske debat uden frygt for represalier fra statsmagten eller andre.

Men hvorfor er friheden til at stemme ikke nok? Min stemmeafgivning er en social handling, fordi den vedrører andre, men handling forudsætter bevidsthed, i dette tilfælde social bevidsthed. Derfor er jeg kun politisk fri, hvis jeg har mulighed for at udvikle denne bevidsthed i diskussion med andre. Dette argument havde ikke været gyldigt, hvis stemmeafgivningen havde været en privat (individue) handling, og argumentet rækker kun til at forsvare *politisk* ytringsfrihed. Der er intet udemokratisk i at undertrykke ytringsfriheden på andre områder, så dens omfang afhænger alene af, hvordan "politik" bestemmes. Hvis religion er politisk, kan vi give en demokratisk begrundelse for religionsfrihed; hvis religion ikke er politisk, må vi støtte et eventuelt krav om religionsfrihed i andre værdier.³

Nu til det negative, demokratiets begrænsning af friheden og ligheden. Som objekt for de demokratiske beslutninger er vi ufrie, fordi vi er forpligtet til at respektere dem; ufriheden er naturligvis særlig mærkbar for mindretallet, der er uenigt, men tvangen gælder jo også flertallet (som blot ikke har noget imod den).

Videre er vi i denne rolle (som objekt) ulige, eftersom vedtagne love næsten altid – på en eller anden måde, direkte eller indirekte – stiller os ulige. Højere parkeringsbøder er til ulempe for bilejere og formentlig til fordel for andre, færre sygehuse til skade for de syge, men til fordel for andre skatteydere etc. Det er en demokratisk pligt at underordne sig den lov, som flertallet har vedtaget. Den pligt gælder naturligvis alle – almindelige borgere som myndigheder. Det er udemokratisk, hvis jeg overtræder færdselsloven, men også hvis myndighederne giver mig en dobbelt så stor bøde som den, der er fastsat i loven.⁴

Det er her nærliggende at sige, at ligesom vi som vælgere er sikret både praktisk og åndelig frihed (stemmeret og ytringsfrihed), er vi som genstand for beslutningerne ikke blot tvunget til at følge loven, men også til at mene og ytre at den er god, eller i det mindste undlade at kritisere den. Det var, hvad Rousseau mente, når han hævdede, at mindretallet ikke blev undertrykt af flertalsbeslutningen, fordi den demonstrerede at mindretallet havde "taget fejl". I det hele taget er det svært at komme til et andet resultat, hvis demokratiet begribes *intentionelt*, dvs. legitimeret af det resultat, det skaber – hvad enten kriteriet på det "rigtige resultat" er Almenviljen eller for eksempel de fattiges interesser. Når den moralske sandhed eller den objektivt rigtige løsning er fundet, viser uenighed behov for belæring; flertallet har altid ret.

Lad os undersøge sagen nærmere. Antag, at der stemmes om afrustning eller militarisering af landet. A er pacifist, men flertallet viser sig at have en modsat opfattelse. A er nu forpligtet til at betale de ekstra skatter, måske endog acceptere at blive soldat, men hvis han og hans meningsfæller også skulle skifte opfattelse, ville det ikke kunne undgå at komme i strid med *vælgernes* ytringsfrihed, med mindre forsvarsspørgsmålet permanent unddrages den demokratiske beslutningsproces, altså "afpolitiseres". Enhver ny lov ville være den sidste om emnet, så demokratiets domæne ville hurtigt blive reduceret til intet. Ytringsfriheden er udelelig inden for denne demokratiopfattelse; det går ikke an at skelne mellem vælgernes åndelige frihed som demokratiets subjekt og som dets objekt. Hertil kommer, at princippet om, at flertallet altid har ret, kan lede til selvmodsigende resultater, såfremt der stemmes flere gange om samme emne. Året efter kan flertallet være skiftet til fordel for afrustning, men militarisering og afrustning kan ikke begge dele være "ret" i betydningen "rigtigt".

Hvis demokratiet derimod begribes og legitimeres *proceduralt*, bliver det klart, hvorfor mindretallet ikke behøver at skifte mening i overensstemmelse med loven, altså flertallets opfattelse. Militarisering er ifølge denne demokratiopfattelse ikke værdifuld *i sig selv*, altså gennem sit indhold, men i kraft af den procedure gennem hvilken den er vedtaget. Derfor indebærer det ikke en normativ inkonsistens at have en ny afstemning om et år, hvor flertallet måske er skiftet til fordel for afrustning. Kun fordi den oprindelige militariseringsbeslutning ikke i sig selv var "rigtig" og "god", giver det mening, at A har ret til at fastholde sin pacifistiske mening efter, at beslutningen er truffet. A kan hævde, at han *har* ret, selv om han ikke har *fået* ret.

Man kan illustrere disse sammenhænge med at forestille sig en lov, der diskriminerer mod rødhårede, altså en forskelsbehandling, som de fleste vil finde uri-

melig og latterlig. Er en sådan lov udemokratisk? Ja, hvis loven vedrører den rødhårede som demokratiets subjekt (vælger). Loven må ikke fratage disse mennesker deres stemmeret, tildele deres stemme mindre vægt end andre ved udregningen af flertallet, eller begrænse deres ytringsfrihed. I så tilfælde ophæves demokratiet (selv om det kun sker partielt, og ikke totalt som hvis der indføres diktatur).

Nej, hvis loven "kun" diskriminerer mod rødhårede, når disse optræder i andre roller end som vælgere. Jeg kan desværre ikke finde argumenter for, at det skulle være udemokratisk, at et flertal, der ikke kan lide rødhårede, forbyder dem adgang til offentlige busser, pålægger dem en ekstraskat eller endog fængsler dem. Men for at fastholde den politiske frihed, skal de fængslede rødhårede for eksempel have ret til at deltage i debat på Internettet og have udgangstilladelse for – under ledsagelse – at deltage i demonstrationer. Tværtimod ville det desværre være udemokratisk, hvis sådanne love på forhånd var udelukkede, for det ville betyde, at vælgernes frihed blev krænket. I så fald var det dem netop forbudt i deres stemmeafgivning at udtrykke deres anti-rødhårs meninger.

Demokratiet er for *alle* meninger, gode og onde, seriøse og latterlige, retfærdige og uretfærdige. Demokratiet sikrer *ikke* et godt, rimeligt og retfærdigt samfund. Faktisk giver det et ondt, urimeligt og uretfærdigt samfund, hvis vælgeres hu står til dette. Man må acceptere, at den politiske frihed også er frihed for de synspunkter, man ikke bryder sig om. Man kan håbe eller mene, at ytringsfriheden og diskussionen fremelsker forståelse for et mindretal som de rødhårede. Men det er en særlig værdi og en særlig hypotese, som intet har med demokrati at gøre. At lægge sådanne ideer i demokratiet ville være diskrimination imod dem, som er modstandere af "forståelse" og et harmonisk samfund.

Forfatninger – heriblandt den danske Grundlov – sikrer ofte den enkelte mod forskelsbehandling grundet afstamning. Sådanne bestemmelser er ikke udtryk for demokrati, men er grænser for – dermed indskrænkninger af – dette system. Der kan bestemt argumenteres for på forhånd at forbyde racistiske love, blot ikke med demokratiske argumenter. De frihedsrettigheder, der er knyttet til ytringsfriheden – specielt forsamlingsfrihed og foreningsfrihed – er derimod elementer i demokratiet, fordi de konkretiserer den politiske frihed (vælgerens autonomi).

Liberale og proletariske bestemmelser af frihed og lighed

I ovenstående demokratiske bestemmelse af frihed er vælgernes frihed en *social* frihed, en frihed *i* samfundet og *for* samfundet, nemlig til at deltage i beslutningsprocessen om samfundets indretning; det er en positiv frihed (frihed *til*). Heroverfor står den liberale *individuelle* frihed, der angiver en negativ frihed *fra* samfundets indblanding; frihedens mål og mening ligger ikke i samfundet, men i individet. En sådan frihed er grundlæggende i strid med ethvert politisk system, herunder demokrati, fordi den enkelte her må underordne sig andre.

De to typer af frihed svarer til den liberale franskmand Constants (1767-1830) sondring mellem *les anciens* og *les modernes*: "The ancients aimed at a distribution of power among all the citizens of a given state, and they referred to this as freedom. For the moderns, the goal is security in their private possessions.

For them, liberty refers to the guarantees of these possessions afforded by their institutions" (Constant, citeret fra Bobbio, 1988: 2). Begge typer af frihed er knyttet til den enkelte *person*, men derudover er de helt forskellige. Kun i kraft af en slags optisk illusion, hvor det asociale og sociale menneske gøres identiske, kan individualisme forenes med demokrati. Således placerer Pennock de demokratiske værdier i spændingsfeltet mellem frihed og lighed, inkarneret i henholdsvis "individualisme" og "kollektivisme" (specielt Rousseau). Men Pennock mener klart (for eksempel 1979: 4, 62, 139ff.), at demokratiet er mest intimt knyttet til frihed, altså individualisme. Analysen i denne artikel tilsiger, at det snarere er det modsatte, der er tilfældet. Bobbios opfattelse er interessant:

"It must be added that while both liberalism and democracy are individualistic conceptions, the individual of the former is not the same as the individual of the latter. ... Liberalism amputates the individual from the organic body, makes him live – at least for much of his life – outside the maternal womb, plunges him into the unknown and perilous world of the struggle for survival. Democracy joins him together once more with others like himself, so that society can be built up again from their union, no longer as an organic whole but as an association of free individuals. Liberalism defends and proclaims individual liberty as against the state, in both the spiritual and the economic sphere; democracy reconciles individual and society by making society the product of a common agreement between individuals. ... Of the two aspects of individuality, liberalism is concerned with that which is inward-looking, democracy with that which is outward-looking" (Bobbio, 1988: 42f.).

Bobbio adskiller her klart liberalisme og demokrati, men han betragter demokratiets subjekt som produkt af den nævnte "amputationsproces", altså som et individ; det indebærer, at demokrati kun er tænkeligt i et liberalt samfund. Hvorfor? Jeg finder det mere nærliggende at lade vælgerens "herkomst" være et åbent spørgsmål og alene bestemme vælgeren gennem den rolle hun skal spille i demokratiet.

Hvis alt dette er rigtigt, må vi blandt menneske- eller frihedsrettighederne skelne skarpt mellem dem, der beskytter det asociale individ, og dem, der beskytter den sociale vælger, mellem liberale og demokratiske frihedsrettigheder. Beskyttelsen af individet over for samfundet kan strække sig fra forbud mod racistiske love til tilladelse til, at den enkelte kan gøre, hvad det skal være uden hensyn til de andre (for eksempel forurening eller økonomisk udbytning). Indholdet i den asociale frihed kan være af meget forskellig karakter.

Hvis individuel frihed underordnes demokratisk frihed, er den forenelig med den. Liberale kan få flertal for love, der delegerer bestemmelsesret til individerne, men ved næste valg kan flertallet skifte, og den delegerede magt trækkes tilbage. Imidlertid opstår der en modsætning mellem de to frihedstyper, såfremt de liberale frihedsrettigheder opstilles som et forhåndskrav til de politiske beslutninger: da krænkes vælgerens politiske frihed. Hvis asocial og social frihed er på samme niveau i værdihierarkiet og det retlige hierarki, kommer de i modstrid med hinanden, eftersom afgørelsen af, om det skal være x eller ikke-x, *ikke* kan træffes *både* af den suveræne A og af A, B, C, D og E i fællesskab. De to frihedstyper

er konkurrerende beslutningsprincipper; de kan kun begge virkeliggøres gennem et kompromis, hvor det individualistiske princip hersker inden for ét område, det demokratiske inden for et andet. Derfor argumenterer liberale demokrater for at undtage en zone af individuel autonomi fra politikens domæne.

Jeg vil bestemt mene, at der et stykke ad vejen kan argumenteres for en sådan begrænsning af demokratiets domæne. Min pointe i det ovenstående har i det hele taget ikke været at argumentere for liberal *eller* demokratisk frihed, kun at vise at det er to væsensforskellige begreber, der er i modstrid med hinanden og derfor må konkurrere om domænet. "Liberalt demokrati" er en rund trekant; det er muligt at den runde liberalisme og det trekantede demokrati kan indgå i en holdbar legering, men hvis ikke fænomenerne allerførst adskilles, ender vi i forvirring.

Fra en individualistisk synsvinkel er spørgsmålet, hvordan mennesket kan indgå i samfundet og dog forblive fri. Svarene strækker sig fra en liberal kontraktteori, hvor mennesket frivilligt accepterer samfundstvangen, til Rousseaus filosofi, hvor menneskets "bedre jeg" altid er enigt med samfundet inkarneret i Almenviljen. Fra en socialistisk synsvinkel er dette spørgsmål forkert stillet, fordi mennesket i sit væsen er socialt. Det *er* i samfundet og skal derfor ikke tage stilling til, om det vil indgå i det, på samme måde som vi ikke skal vælge, om vi vil have arme eller ej. Afhængigheden af de andre og forpligtetheden over for de andre er dels en kendsgerning, dels et gode. A-social frihed er – som for grækerne – perverst "idioti" eller ulykkelig ostrakisme. Demokratiet giver ikke en sådan frihed. Det giver i stedet social, politisk frihed.

Også socialismen har imidlertid problemer med demokratiet, vel at mærke hvis socialisme forstås som en samfundsopfattelse, hvor økonomisk lighed – lige indkomstfordeling – er en fundamentalværdi. Men det er en substantiel værdi, og den kommer derfor ikke – som den individualistiske frihed – nødvendigvis i konflikt med demokrati, proceduralt forstået. Flertallet kan indføre et egalitært økonomisk system, eller det kan vedtage love, der skærper den økonomiske ulighed. Hvis ideen om økonomisk lighed derimod hæves op til samme værdimæssige niveau som demokratiet, bliver der en klar modstrid. Beslutningerne *skal* give større substantiel lighed, men dermed undertrykker man dem, der er modstandere af dette lighedsideal. Den politiske frihed og dermed demokratiet er sat ud af kraft.

Derfor kan demokratisk socialisme ikke bestemmes som politisk lighed plus økonomisk lighed. Uden i øvrigt at forfølge sagen vil jeg mene, at nævnte politiske ideal i stedet må forstås som en applicering af den demokratiske procedure på hele det sociale menneske, herunder langt de fleste af vore økonomiske aktiviteter (selvforsyning undtaget, fordi det ikke vedrører andre). Det kræver en ophævelse eller indskrænkning af den private ejendomsret, fordi den tildeler det enkelte menneske suveræn beslutningsret på det økonomiske område.

Om demokratiets reale forudsætninger

Det er vigtigt at skelne mellem demokratiets begreb, der vedrører de formelle logiske sammenhænge, og demokratiets reale forudsætninger, der handler om de

empiriske økonomisk-politiske forhold, som må være til stede, for at man kan have et levedygtigt demokrati. Min analyse beskæftiger sig med det første spørgsmål, men lad mig kort omtale det andet. Jeg vil skelne mellem tre typer af forudsætninger: Fællesskabsfølelse, en vis grad af substantiel lighed samt deltagelse.

Demokrati må forudsætte, at medlemmerne oplever en grundlæggende *følelse af fællesskab*, for hvorfor skulle man bøje sig for et flertal bestående af fremmede og uvedkommende mennesker? Videre kan det argumenteres, at en vis grad af *økonomisk lighed* er en real forudsætning for demokrati. En sådan lighed kan forstås på to måder. Man kan tænke på en vis magtbalance mellem de økonomiske interesser i samfundet, og her kan det siges, at de vestlige demokratier opstod i takt med, at arbejderklassen tilkæmpede sig en økonomisk magt, der var sammenlignelig med kapitalens. Man kan også tænke på den personlige indkomstfordeling, hvor det vel er sandsynligt, at demokratiets politiske lighed understøttes af en vis grad af økonomisk lighed. Hvis samfundet er polariseret i meget rige og meget fattige, vil de fattige næppe opleve det som *deres* samfund, dvs. fællesskabsfølelsen vil mangle. Det er empiriske og sociologiske spørgsmål, hvor man som belæg for eksempel kan henvise til, at demokratiet synes at trives bedst i velfærdsstater med stor indkomstudligning, mens opslutningen om demokratiet – målt i valgdeltagelse – er ringe i et meget polariseret samfund som det amerikanske.

Formelt kræver demokratiet blot, at borgerne – eller en stor del af dem – afgiver deres stemme ved valgene, men det er ikke en særlig dristig hypotese, at demokratiet fungerer bedre, hvis borgerne også *deltager aktivt* i den politiske proces mellem valgene ved at engagere sig i den politiske diskussion og påtage sig politiske tillidshverv. Men hypotesen er ikke ukontroversiel, jf. Schumpeters elitedemokratiske opfattelse, ifølge hvilken demokratiet fungerer bedre, jo mindre den inkompetente masse blander sig.

Især de såkaldte deltagerdemokrater (eventuelt "radikale demokrater") har fremhævet værdien af et aktivt politisk engagement. Problemet i deres opfattelse er, at de tenderer mod at identificere demokrati med deltagelse mellem valgene, mens selve valgene nedvurderes. Pateman (1986: 45) skriver nonchalant, at "voting rules may occasionally be of concern", og Barber (1984: 136), at afstemning er "the least significant act of citizenship in a democracy" og sammenligner endog afstemning med brug af et offentligt toilet (i USA sætter man ikke kryds, men trækker i et håndtag) (jf. Barber, 1984: 187ff., 198ff.).

Dermed åbnes for den afgrund, i hvilken der ligger "de aktives" foragt for "de passives" meninger. Aktiv politisk deltagelse er meget væsentlig for at demokratiet kan fungere i praksis, men hos Pateman og Barber bliver deltagerdemokrati et alternativ til proceduralt, valgbaseret demokrati. Hvis politisk deltagelse mellem valgene gøres til demokratiets kerne, er det demokratiets hjerteblod, nemlig politisk lighed, der elimineres, for denne deltagelse graduerer nødvendigvis borgerne efter deres større eller mindre aktivitet: de ressourcesterke borgere med megen viden og erfaring får større indflydelse end andre. Hvis valgene nedvurderes, må det samme gælde deres resultat, altså loven, således at respekten for flertallets mening eroderer.⁵

Konklusion

Demokrati kan forstås som styre ved folket eller som styre for folket, med andre ord enten som proceduralt eller intentionelt. I den første forståelse ("ved folket") er demokratiet åbent for alle beslutninger, alle typer af interesser og meninger. Derfor kan det ikke begrundes normativt ud fra beslutningernes indhold. Demokratiet må i stedet begrundes i, at selve proceduren har værdi. Da jeg har argumenteret, at kernen i denne procedure er politisk lighed, altså lige politisk indflydelse, må demokratiets fundamentalværdi være politisk ligestilling.

I den anden forståelse ligger demokratiets værdi uden for proceduren, i dens resultat. Proceduren er et middel uden egen værdi, dvs. den har kun værdi i den udstrækning, den beforder andre værdier (de fattiges interesser, Almenvellet, det fælles bedste, sikring af individerne).

Det procedurale demokratibegreb er det herskende i vore dage, og denne artikel bygger på det. Mange vil umiddelbart associere dette begreb med liberalisme og intentionelt demokrati med socialisme, jf. kommunisternes kritik af det "borgerlige demokrati" for at være en formalitet og deres egen påstand om at have skabt et virkeligt demokrati, hvor arbejderklassens eller den brede befolknings interesser virkeliggøres. Denne forståelse er overfladisk.

For liberale er den demokratiske procedure uden egen værdi; den er et middel til at sikre deres fundamentalværdi, nemlig individuel frihed, forstået som frihed i forhold til samfundet eller fællesskabet. Anderledes udtrykt ser liberale menneskerettighederne som vigtigere end principperne om flertalsstyre og politisk lighed. Som jeg har påpeget i min analyse, er der en spænding mellem det asociale mål og det sociale middel, mellem individualisme og demokratisk procedure – en spænding som liberale ofte søger at overvinde ved at gøre friheden til demokratiets kernebestemmelse. Men dermed bliver demokrati og liberalisme umulige at skelne fra hinanden.

Omvendt er det fuldt foreneligt med socialisme at begribe demokratiet proceduralt, dels fordi demokratiets subjekt er forudsat som det sociale menneske snarere end det asociale individ, dels fordi kernen i det procedurale begreb er politisk lighed. Programmet for en demokratisk socialisme bliver hermed at udvide demokratiet til det økonomiske område (og ikke en fundamentalistisk hævde af materiel, økonomisk lighed). Måske vil dette program vise sig mere tillokkende i takt med, at markedsøkonomien afløses af de multinationale selskabers og fondes kapitalistiske planøkonomier. Når økonomien alligevel styres bevidst – altså ikke af den "usynlige hånd" – hvorfor så ikke demokratisk? Hvis man i øvrigt er tilhænger af demokrati, er det svært at se argumenterne for, at det er nogle få tusinde bestyrelsesmedlemmer, direktører og storkapitalister og ikke folket, der hersker over den globale økonomi.

Noter

1. Artiklen er en revideret udgave af et kapitel i min netop afsluttede afhandling *Hoveder og Hoveder. En socialistisk og demokratisk kritik af det private samfund*, dvs. Lundkvist (upubliceret).

2. Kritikken af at gøre samtale snarere end afstemning til demokratiets væsen skal naturligvis ikke forstås som en nedvurdering af den politiske diskussions betydning, jf. omtalen af ytringsfrihed i afsnit 4.
3. Ross skriver herom (1946: 151): "Selv om ytringsfriheden i demokratiet i første række er tænkt som politisk ytringsfrihed, så medfører dog den inderlige sammenhæng af alle åndens udslag, og umuligheden af at drage faste grænser mellem politiske ideer på den ene side, kunst, litteratur, religion, videnskab og filosofi på den anden side, at der må herske samme frihed på alle områder." Jeg er meget enig i, at det i praksis er svært – og langt hen ad vejen ikke ønskeligt – at adskille politik fra andre områder; liberale vil være uenige.
4. Ross (1946: 153ff.) tillægger denne "retssikkerhed" stor betydning for demokratiet, med henvisning til dens vigtighed for sikringen af ytringsfriheden. Det kan være rigtigt, men retssikkerhed som sådan betyder "blot" myndighedernes pligt til at overholde loven; en sådan pligt er indbegrebet i ethvert lovbasert politisk system og er derfor ikke specifikt for demokratiet. Modsætningen er den vilkårlighed ("lovløshed"), der i princippet herskede under det absolutte enevælde; kravet var dengang, at der blev udformet og nedskrevet love, eventuelt forfatninger, mens deres særlige indhold kom i anden række.
5. Umiddelbart skulle man forvente, at deltagerdemokraterne ville opvurdere betydningen af den demokratiske proces i forhold til dens resultater. Men det er ikke tilfældet for Patemans vedkommende: "the justification for a democratic system in the participatory theory of democracy rests primarily on the human results that accrue from the participatory process" (Pateman, 1970: 43). Dette er et klart intentionelt demokratibegreb.

Litteratur

- Barber, Benjamin R. (1984). *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.
- Bobbio, Norberto (1988). *Liberalism and Democracy*. London: Verso 1990.
- Buchanan, James M. (1986). *Liberty, Market and State*. New York: New York University Press.
- Harrison, Ross (1993). *Democracy*. London, New York: Routledge.
- Hayek, Friedrich von (1949). *Individualism and Economic Order*. London: Henley and Routledge.
- Koch, Hal (1945). *Hvad er demokrati?* København: Gyldendal, 1981.
- Lundkvist, Anders (1999). "Demokratiet i markedets optik", *Politica*, 31. årgang, nr. 1, pp. 73-90.
- Lundkvist, Anders (upubliceret). *Hoveder og Høveder. En socialistisk og demokratisk kritik af det private samfund*.
- Mill, John Stuart (1861). "Representative Government", i *On Liberty, Representative Government. The Subjection of Women*, Oxford: Oxford University Press 1912.
- Pateman, Carole (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, Carole (1986). "Social Choice or Democracy?", *Ethics*, Vol. 97, No. 1, pp. 39-46.
- Pennock, J. Roland (1979). *Democratic Political Theory*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Ross, Alf (1946). *Hvorfor Demokrati?* København: Nyt Nordisk Forlag (2. udg.) 1967.

2. Kritikken af at gøre samtale snarere end afstemning til demokratiets væsen skal naturligvis ikke forstås som en nedvurdering af den politiske diskussions betydning, jf. omtalen af ytringsfrihed i afsnit 4.
3. Ross skriver herom (1946: 151): "Selv om ytringsfriheden i demokratiet i første række er tænkt som politisk ytringsfrihed, så medfører dog den inderlige sammenhæng af alle åndens udslag, og umuligheden af at drage faste grænser mellem politiske ideer på den ene side, kunst, litteratur, religion, videnskab og filosofi på den anden side, at der må herske samme frihed på alle områder." Jeg er meget enig i, at det i praksis er svært – og langt hen ad vejen ikke ønskeligt – at adskille politik fra andre områder; liberale vil være uenige.
4. Ross (1946: 153ff.) tillægger denne "retssikkerhed" stor betydning for demokratiet, med henvisning til dens vigtighed for sikringen af ytringsfriheden. Det kan være rigtigt, men retssikkerhed som sådan betyder "blot" myndighedernes pligt til at overholde loven; en sådan pligt er indbegrebet i ethvert lovbaseret politisk system og er derfor ikke specifikt for demokratiet. Modsætningen er den vilkårlighed ("lovløshed"), der i princippet herskede under det absolutte enevælde; kravet var dengang, at der blev udformet og nedskrevet love, eventuelt forfatninger, mens deres særlige indhold kom i anden række.
5. Umiddelbart skulle man forvente, at deltagerdemokraterne ville opvurdere betydningen af den demokratiske proces i forhold til dens resultater. Men det er ikke tilfældet for Patemans vedkommende: "the justification for a democratic system in the participatory theory of democracy rests primarily on the human results that accrue from the participatory process" (Pateman, 1970: 43). Dette er et klart intentionelt demokratibegreb.

Litteratur

- Barber, Benjamin R. (1984). *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.
- Bobbio, Norberto (1988). *Liberalism and Democracy*. London: Verso 1990.
- Buchanan, James M. (1986). *Liberty, Market and State*. New York: New York University Press.
- Harrison, Ross (1993). *Democracy*. London, New York: Routledge.
- Hayek, Friedrich von (1949). *Individualism and Economic Order*. London: Henley and Routledge.
- Koch, Hal (1945). *Hvad er demokrati?* København: Gyldendal, 1981.
- Lundkvist, Anders (1999). "Demokratiet i markedets optik", *Politica*, 31. årgang, nr. 1, pp. 73-90.
- Lundkvist, Anders (upubliceret). *Hoveder og Høveder. En socialistisk og demokratisk kritik af det private samfund*.
- Mill, John Stuart (1861). "Representative Government", i *On Liberty, Representative Government. The Subjection of Women*, Oxford: Oxford University Press 1912.
- Pateman, Carole (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pateman, Carole (1986). "Social Choice or Democracy?", *Ethics*, Vol. 97, No. 1, pp. 39-46.
- Pennock, J. Roland (1979). *Democratic Political Theory*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Ross, Alf (1946). *Hvorfor Demokrati?* København: Nyt Nordisk Forlag (2. udg.) 1967.